

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIWDIŃ INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

QARAQALPAQ TILINDE AFFIKS MORFEMALARDI OQITIWDA ASSESSMENT HÁM SINKVEYN METODLARIN QOLLANIW

Orazımbetov A.K.

Ajıniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti filologiya ilimleriniń kandidati, docent
amirbekaga@gmail.com

Sadikova R.S.

Berdaq atındaǵı QMU Qaraqalpaq til bilimi kafedrası úlken oqıtıwshısı
rsadikova1966@gmail.com

Annotaciya: *Bul maqalada qaraqalpaq tilindegi affiks morfemalardı oqıtıwda zamanagóy usıllar boyınsha sóz etiledi. Metodlar oqıtıwshılardıń bilim hám kónlikpesin, intellektuallıq oylaw, óz betinshe sheshim qabıllay alatuǵın dóretiwshilik qábiletin anıqlawǵa járdem beretiǵınlıǵınıń áhmiyetliligi ilimiy pikirler menen túsindiriledi.*

Tayanısh sázler: *Oqıtıwshısınıń sabaq ótiw usılları, metodika, sinkveyn usılı, qaraqalpaq tilin oqıtıw.*

Házirgi metodika iliminde oqıtıwdıń jańa pedagogikalıq texnologiyası degen uǵım keńnen qollanıwda. Oqıtıw texnologiyası menen metodika ilimi bir-biri menen tıǵız baylanısta. Ekewiniń de maqseti bir, yaǵnıy oqıtıwdıń utımlı jolların qarastırıw. Búgingi kúnde oqıtıwda qollanılıp júrgen innovaciyalıq texnologiyalar oqıtıwshılardıń tereń bilim alıwına baǵdarlangan. Innovatsiya – inglisshe «innovacion» degen sózden alınǵan bolıp, Jańalıq kirgiziw, jańalıq degen mánisti bildiredi [1: 3].

Innovaciya - degenimiz bilim, tárbiya jumısına jańalıq engizw, yaǵnıy, jańa metodikalıq, ámel-usıllardı, qural-úskenelerdi, jańa koncepciyalardı jasap, olardı qollanıw dep anıqlanǵan.

Texnologiya grekshe sóz bolıp techni «ónér, sheberlik, uqip» + logos «ilim, túsiniq» degen uǵımdı bildiredi. Texnologiya innovaciyalıq is-háreket bolıp oqıtıwdıń jańa formaları, ámellerinen izlene otırıp, belgili bir waqıtta aldırǵa konkret, tujırımli maqset qoyıp, joqarı nátiyjege jetiwdi talap etedi. Jańa pedagogikalıq texnologiya uǵımı belgisiz, tıń, jańa oqıtıw ámelleri, is-háreketlerinen izleniwdi, yaǵnıy, tálim menen tárbiyada jańa izlenislerdi ónimli paydalanıw, sol arqalı joqarı kórsetkishlerge erisiw degen sóz. Joqarı kórsetkish bilim dárejesin dóretiwshilik dárejege jetkiziw. Usı maqsette jumıs islew búgingi kún pedagoglarınıń áhmiyetli máselesi. *Búgingi kúnde kóplegen usıllar qollanılıp júr. Ulıwma alǵanda usıl (metod) – «Methodos» degen grek sózinen «shınlıqqa jetiw jolı, usılı» degendi bildiredi. Oqıtıw metodları – quramalı, kóp qırlı qubılıs.*

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIWDIŃ INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Oqıtıwshı sabaq beriwde óz sheberliklerin shınlap, rawajlandırıw ushın jańa oqıw texnologiyasınıń álwan túrlerin meńgerip, onı óziniń kúndelikli sabaǵında qollanıp otırıwı kerek. Bul processte tiykarınan interaktiv metodlardan paydalanıladı. «Interaktiv (*inglisshe: inter- óz ara, akt- háreket etiw*) ańlatadı. Interaktiv metodtıń tábiyatı – *oqıwshılardı bir-birinen úyreniwge baǵdarlanǵan tálim ekenligi*» [3: 10-11].

Oqıwshılardı oqıtıwda alǵan bilimlerin bekemlewde bahalawda qollanılıp júrgen metodlardıń biri - Assessment. «Assessment» - inglis tilinen alınǵan bolıp assessment «bahalaw» degen mánini bildiredi. Aldına qoyǵan maqseti – oqıwshılardıń bilim menen kónlikpelerin túrli jaqtan bahalaw tallaw jasaw alǵan bilimin qansha dárejede meńgergenin sınap kóriw.

Oqıwshılardıǵa Qaraqalpaq tili sabaǵında «Affiks morfemalar» temasın oqıwshılardıń qansha dárejede ózlestirgenin bilim menen kónlikpelerin bahalawda tallaw jasawda assessment metodın paydalansaǵ jaqsı nátiyjelerge erisemiz.

Morfemalar eki túrge bólinedi: túbir morfemalar hám affiks morfemalar [2: 6]. Affiks morfemalar (affiksler) sóz jasaw, forma jasaw, sóz ózgeriw sıyaqlı grammatikalıq xızmetler atqaradı. Jeke turıp qollanılmaydı.

1. Sóz jasawshı affiksler.

Sóz jasawshı qosımtalar sóz túbirine yaki tiykarına jalǵanıp jańa mánili sóz jasaydı. Mısalı: ilimp**paz**, isle, suw**shı**, balıq**shılıq** t.b. Sóz jasawshı qosımtalar túbir sózlerdiń keyinine tikkeley jalǵanadı.

2. Sóz ózgeriwshı affiksler.

Sóz ózgeriwshı qosımtalar sózlerge hár qıylı qosımsha máni beredi hám sózlerdi gápte bir biri menen baylanıstırıw ushın qollanıladı. Olar jańa mánili sóz jasaydı. Mısalı: kitap**ta**, balal**ar**, mektep**ti** t.b.

3. Forma jasawshı affiksler.

Forma jasawshı qosımtalar sózlerge qosılıp sózdiń leksikalıq mánisin ózgerтип yaki grammatikalıq mánisin ózgerтип sózlerdi bir biri menen baylanıstırıw xızmetin atqarıp kelmeydi. Tek sózlerdiń formaların ózgerтип keledi. Mısalı: kitap- kitap**sha**, jaqsı- jaqsı**raq**, oqı- oqı**madı**, apa- apay t.b.

Feyil jasawshı qosımtalarǵa atlıqtıń kishireytiwshı máni jasawshı qosımtaları, kelbetliktiń dáreje jasawshı qosımtaları, sonlıqtan mánisi boyınsha túrlerin jasawshı qosımtalar, feyil dárejeleri, bolımsızlıq qosımtaları t.b jatadı.

Tema: Affiks morfemalar

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŇ INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

TEST	PROBLEMALÍ JAǴDAY
<p>1. Feyildiń bolımsız túrin jasaytuǵın qosımtalar qanday affiks morfemalar?</p> <p>A) sóz jasawshı B) forma jasawshı C) sóz ózgertiwshi D) sóz túrlewshi</p> <p>2. Sóz jasawshı affiks morfemalı qatardı tabıń.</p> <p>A) jazıp, birden, basqa V) burın, zordan, tez S) júdá, tómen, yadtan D) ele, piyada, shiykiley</p>	<p>Affiks morfemalar birde affiksler, birde qosımtalar, birde jalǵawlar dep te ataladı. Affiks morfemalardıń xızmeti, jaylasıw tártibi boyınsha bir neshe túrleri bar.</p> <p>Affiks morfemalar arasında omonimiya, polisemiya, sinonimiya, hám antonimiya qubilisleri ushırasadı.</p> <p>Sonlıqtan olardı bir-biri menen shatastırıw múmkin.</p>
SIMPTOMLARÍ	ÁMELIY KÓNLIKPE
<p>sóz jasaydı - forma jasaydı - sóz ózgerdedi -</p>	<p>Tómendegi gáplerden affiks morfemalardıń túrlerin anıqlań:</p> <p>Mısallar: Esikti zordan tawıp, sırtqa shıqtım. Az qarjı jumsalıp, kóp ónim jetistirildi. Sabırlılıq hám shıdam barlıq múshkilliklerdi jeńillestiredi. Hárkim ózin jaqsılıq jolına salsa, barlıq jamanlıqlardan aman qaladı.</p>

Bunday jeke tártipte orınlanatuǵın assessment metodı jeke shaxstıń ózin -ózi tanıwına, óziin bahalawǵa, bilimi menen kónlikpesiniń qansha dárejede ózlestirgenin biliwine múmkinshilik jaratadı. Bul metodtı qollanıw barısında oqıwshılar belgili tema yamasa belgili bólim boyınsha sınaqtan ótkeriledi oqıwshılardı jan-jaqlı bahalawda dóretiwshilik qábiletlerin anıqlawda anıq jáne dálilliligi menen ózgeshelenedi.

Sinkveyn metodı – xabarları qısqasha bayan etiw, qospalı oy-pikirlerdı bir neshe sózler járdeminde bayan etiw imkaniyatın beretuǵın metod. Bul kóp túsiniqler tiykarındaǵı nátiyjeni talap etedi. Sinkveyn bul qısqa qosıq bolıp, ol birer waqıya,

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIW DÍN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

hádiysege baylanıslı jazılatuǵın, yaki júzege shıǵaratuǵın qısqa formada xabar hám materiallardıń sintezleniwın talap etedi.

Sinkveyn sózi francuzsha «*cinquains*» sózinen alınǵan bolıp, «*bes*» degen mánini yamasa «bes qatarlı qosıq» degen mánilerdi bildiredi. Sinkveyni jazıp shıǵıw qaǵıydası tómendegishe:

1. Birinshi qatarda bir sóz benen tema jazıladı.
2. Ekinshi qatarǵa temaǵa baylanıslı kelbektik sóz jazıladı.
3. Úshinshi qatarǵa is-háreketi bildiretuǵın úsh sóz jazıladı.
4. Tórtinshi qatarǵa temaǵa baylanıslı gáp jazıladı.
5. Besinshi qatarǵa temaǵa mániles bir sózden ibarat sinonim jazıladı.

Bul metod oqıwshılardıń bilimin rawajlandıradı, bayıtadı, keń túrdegi maǵlıwmatlardı qısqa etip beriwge úyretedi. «Affiks morfemalar» degen temanı ótkende anıqlamalardı ıqshamlap aytıwda, shınıǵıwlar islewde bul metodtan paydalanıwǵa boladı. Mısalı:

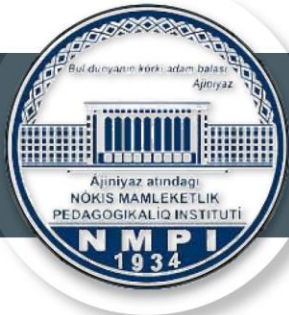
1. Affiks morfema
2. Eń kishkene, mánili
3. Bólinbeydi, grammatikalıq máni ańlatadı, sóz quramında keledi.
4. Sózdiń eń kishkene tagı da bólinbeytuǵın grammatikalıq mani ańlatıwshı bólekshesi аффикс морфема деп ataladı.
5. Qosımta.

Sinkveyn ámeliy jaqtan:

- quramalı pikirdi sintezlew quralı;
- oqıwshılardıń túsinik qábiletin bahalaw quralı;
- dóretiwshilik quralı sıpatında júdá paydalı;

Sinkveyn túsinikler hám xabarlardı júzege shıǵarıwda, sintezlew hám uluwmalastırıwda tez hám áhmiyetli usıl esaplanadı.

Ulıwma alǵanda, assessment metodı oqıwshılardıń ózin -ózi bahalawǵa, bilimi menen kónlikpesiniń qansha dárejede ekenligin biliwine múmkinshilik jaratadı. Sinkveyn metodı oqıwshılardıń bilimin rawajlandıradı, bayıtadı, maǵlıwmatlardı qısqa anıq etip bayanlawǵa úyretedi. Bul oqıwshılardıń ózine degen isenimin bekemlep belsendiligin arttıradı. Bul metodlar oqıwshılardıń bilim hám kónlikpesin, intellektuallıq oylaw, óz betinshe sheshim qabıllay alatuǵın dóretiwshilik qábiletin anıqlawǵa járdem beredi.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındağı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Ádebiyatlar:

1. Allaniyazova Sh., Tañirbergenov J. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar, Nókis, 2015. – 60 6.
2. Dáwletov A, Dáwletov M., Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili (Morfemika, morfonologiya, sóz jasalıw hám morfologiya). Nókis, 2010. – 252 6.
3. Ишмухаммедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Ташкент-2013. – 280 6.

